

Ekonomická strategie Karla z Lichtenštejna na příkladu plumlovského panství

Marek Vařeka

Abstract: Plumlov manor fulfilled its economic potential under the reign of Charles I. Prince of Liechtenstein, who enforced modern trends into agricultural production of Plumlov manor. The focus on its own economic potential turned out to be successful, because it had changed an average manor dependent on overhead income into a modern and noble manor farm estate dependent only on its own directorial activities.

Key words: Economy, Charles I. Prince of Liechtenstein, Plumlov, manor economy, fish farming, beer industry

Úvod

Pro období raného novověku českých zemí je jednou z klíčových postav Karel z Lichtenštejna (1569–1627), podílející se na habsburské politice od přelomu 16. a 17. století až do své smrti. Stal se oporou třech císařů: Rudolfa II., Matyáše I. a Ferdinanda II. Jejich příznivci vděčili za celkový společenský a majetkový vzestup. Jak můžeme vidět na příkladu Karla I. z Lichtenštejna, vhodná ekonomická a politická zainteresovanost přinesla své ovoce.^{1]}

Tento příspěvek nechce poskytnout vyčerpávající odpověď na všechny problémy Karlova života. Cílem je ukázat hospodářské aktivity Karla I. z Lichtenštejna na konkrétním panství Plumlov, které koupil koncem 16. století. Díky tomu snad pochopíme, kam směřovala aktivita tohoto prvního lichtenštejnského knížete.

Mládí Karla z Lichtenštejna

Lichtenštejnové se na Moravě etablovali již v roce 1249, kdy dostali od tehdejšího moravského markraběte Přemysla (později krále Přemysla Otakara II.) lenní statek Mikulov. Rod později rozšiřoval svoji majetkovou základnu o další statky na jihu Moravy, Drnholec, Břeclav, Tvrdonice a Lanžhot. Stagnace pro rod Lichtenštejnů začala v polovině 16. století, když v roce 1560 došlo k prodeji předluženého panství Mikulov. Rod byl tehdy rozdělen do tří rodových větví. Náš zájem se soustředí na příslušníka rakouské větve, která měla hlavní sídlo v rakouských Valticích (součástí Československa až od roku 1920). Z této větve rodu pocházeli významní předkové Karla z Lichtenštejna. Zejména to byl jeho děd Jiří Hartman I. z Lichtenštejna. Ten se zasloužil o rozvoj rodu a zabezpečení jeho majetkové

1] Obecně k problematice Lichtenštejnů a Karla z Lichtenštejna: Gerald SCHÖPFER, *Klar und Fest. Geschichte des Hauses Liechtenstein*, Riegersburg 1996; Pavel JUŘÍK, *Moravská dominia Liechtensteiniů a Dietrichsteiniů*, Praha 2009, s. 27–28; Thomas WINKELBAUER, *Karl von Liechtenstein und das „Prager Blutgericht“ vom 21. Juni 1621 als tschechischer Erinnerungsort im Spiegel der Historiographie*. in: *Liechtensteinisch – Tschechische Historikerkommission* (Hg.), *Liechtensteinische Erinnerungsorte in den böhmischen Länder*, Vaduz 2012, s. 51–71. Herbert HAUPT, *Fürst Karl I. von Liechtenstein, Oberhofmeister Kaiser Rudolf II. und Vizekönig von Böhmen. Hofstaat und Sammeltätigkeit. Edition der Quellen aus dem liechtensteinischen Hausarchiv*, Wien – Köln – Graz 1983; Thomas WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*, Wien 1999, s. 57.

základny. Hospodaření a správu později převzal Karlův otec Hartman II., který začal finančně obchodovat s císařskou komorou a položil tak základy budoucího směřování svého nejstaršího syna Karla.²⁾

Hartman II. zemřel roku 1585. O výchovu jeho syna bylo postaráno v bratrské škole v Ivančicích na Moravě, kterou navštěvoval společně s Karlem starším z Žerotína. Patrně s ním se vydal také na kavalírskou cestu do Švýcarska. Někdy v roce 1595 nebo 1596 se uskutečnila jeho svatba s dcerou Jana Šembery Černoorského z Boskovic Annou Marií, která se stala dědičkou poloviny majetku po svém otci. Druhou polovinu získala její sestra Kateřina, která se provdala za Karlova bratra Maxmiliána z Lichtenštejna. Těmito sňatky získali Lichtenštejnové velké majetkové zázemí v podobě čtyř panství – Černá Hora a Úsov (Karel) a Pozoříce a Bučovice (Maxmilián).³⁾

V 90. letech 16. století působil Karel na dvoře arciknížete Matyáše jako jeho komorník. S jeho politickou kariérou souvisela také náboženská konverze ke katolictví v roce 1599. Teprve po konverzi dospěl na výsluní císařské politiky. Na konci 90. let 16. století se dostal do vysoké císařské politiky, kde s přestávkou vydržel až do roku 1607. Roku 1608 získal knížecí diadém a roku 1614 obdržel první vlastní knížectví – Opavu – a následně roku 1623 Krnov. Karel zemřel v roce 1627, kdy ho ranila mrtvice.

Hospodářská situace na panství Plumlov do nástupu Karla z Lichtenštejna

Plumlovské dominium představovalo jedno z největších panství v zemích Koruny české. Základ statku tvořilo poddanské město Prostějov, které bylo před třicetiletou válkou největším poddanským městem na Moravě (667 osedlých). Dále se zde nacházela tři městečka – Kostelec, Určice, Plumlov – a 30 vsí. Po posledně jmenovaném městečku neslo panství název a bylo správním centrem, protože se zde nacházel ústřední hrad, vybudovaný již koncem 13. století. Později byl hrad přestavěn na zámek, který sloužil pro potřeby vrchnosti. V 16. století byl zámek v užívání Pernštejnů. Teprve ve 20. letech 16. století jim přestal vyhovovat. Proto si Pernštejnové postavili nový zámek v Prostějově, který měl sloužit zároveň jako rezidence.⁴⁾

Pernštejnové panství získali na konci 15. století. Tehdy byla z hospodářského hlediska dobudována pouze páteční rybníční síť, kterou začal stavět ještě Jan Heral Kuna z Kunštátu. Pernštejnové pouze rozšířili stávající rybníční síť, které měla vyhovovat jejich zvyšujícím se hospodářským nárokům. Počátkem 16. století získali také sousední panství Tovačov, kde se pustili rovněž do rozšiřování rybníční sítě. Propojením ekonomického výnosu z rybníkářství tovačovského a plumlovského panství si vybudovali na střední Moravě monopol, který udrželi do konce 16. století.⁵⁾

Druhým důležitým panským podnikem býval pivovar. Počátkem 16. století se začaly objevovat panské pivovary, která šlechta zakládala s vidinou velkého zisku. Bohužel

2) Thomas WINKELBAUER, *Lichtenštejnové jako „šlechta neznající hranice“. Náčrt majetkového vývoje pánů a knížat lichtenštejnských v Dolních Rakousích a na Moravě v rámci politických dějin*, in: *Kultury na hranici*, Waidhofen an der Thaya 1995, s. 216–217; Evelin OBERHAMMER, *Viel ansehnliche Stück und Güter. Die Entwicklung des fürstlichen Herrschaftsbesitzes*, in: táž (Hg.), *Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. Das Fürstenhaus Lichtenstein in der frühen Neuzeit*, Wien 1990, s. 33–45.

3) Karel STLOUKAL, *Karel z Lichtenštejna a jeho účast ve vládě Rudolfa II. (1596–1607)*, *Český časopis historický* 18, 1912, s. 21–25. Kateřina DUFKOVÁ, *Jan Šembera Černoorský z Boskovic. Moravský Petr Vok*, Praha 2014, s. 158–181.

4) Vojtěch JANOUŠEK, *Okres plumlovský (=Vlastivěda moravská)*, Brno 1933; Jan KÜHNDEL – Jan MATHON, *Plumlovský zámek a jeho knížecí architekt*, Prostějov 1937.

5) Marek VAŘEKA, *Jan z Pernštejna (1561–1597). Hospodářský úpadek Pernštejnů*, České Budějovice 2008, s. 63–64.

v první fázi se jí nepodařilo zajistit technologie a prodávat kvalitní pivo. To jí ale tolik nevadilo, protože vyhlásila nucené právo odběru vlastními poddanými. Teprve postupně se začala kvalita panského piva výrazně zlepšovat a to mohlo konkurovat městským pivům, jež bylo mezi poddanými ve velké oblibě. Na plumlovském panství se nacházel pouze jeden panský pivovar v Plumlově. Ten byl postaven již v roce 1518, ovšem jeho osudy nebyly jednoduché. Zpočátku zásoboval pouze nejbližší okolí a teprve asi ve 30. letech 16. století, za vlády Jana z Pernštejna (zvaného Bohatý), začal dosahovat své pozdější kapacity (výstavu) ve výši zhruba 1400 beček. Hrubý zisk z pivovaru překračoval 4000 zlatých, přičemž na Moravě se jednalo o třetí největší podnik svého druhu. K navýšení výstavu piva došlo za vlády Karla z Lichtenštejna, kdy pivovar skoro zdvojnásobil svoji produkci na 2225 beček piva v roce 1620! Tím byl v olomouckém kraji na druhém místě po olomouckém pivovaru produkujícím 10.877 sudů.^{6]}

Pernštejnové podcenili ve struktuře režijního velkostatku panské dvory. Rozvoj panských dvorů nastal už ve 40. letech 16. století. Do konce 16. století bychom na plumlovském panství našli pouze tři panské dvory, a to v Plumlově, Krumšíně a Myslejovicích. Na panství Plumlov v pernštejnské době nedokážeme přesně interpretovat, zda tu existoval hlavní dvůr a zbytek tvořily pomocné dvory. Na základě dostupných informací z urbáře 1590 nelze takový údaj zjistit.^{7]}

Na panských dvorech se choval převážně hovězí dobytek na mléko a ovce. Teprve pak bychom našli zastoupení dalších druhů zvířat, jako byli vepři, drůbež a koně. Malé množství koní lze vysvětlit potažní robotou poddaných, kteří pracovali na panském a používali své vlastní koně. Navíc pořízení koně bylo velmi nákladnou investicí, jež se pohybovala v hodnotách kolem 150 zlatých. Uvážíme-li, že cena vesnického domu dosahovala rozmezí 100 až 400 zlatých, byl kůň skutečně velkou investicí. Každopádně, držitelé lánů měli koně k dispozici a využívali je nejen pro svoji vlastní potřebu, ale také v rámci robot na panském.^{8]}

Potenciál panských dvorů tkvěl jak v rostlinné, tak v živočišné výrobě. V případě rostlinné výroby se nejvíce využívala pšenice, z níž se připravoval slad do pivovaru. Je přirozené, že množství potřebné pšenice nestačila pokrýt produkce panských dvorů, proto se přistoupilo k nucenému odkupu od poddaných. Ti byli nuceni pěstovat pšenici ve větší míře, než byli zvyklí. Ostatní rostliny byly na panství zastoupeny v daleko menší míře.

Pokud jde o živočišnou výrobu, objevujeme na většině panství ovce, které se staly skutečně průlomovými zvířaty chovanými na panských dvorech. Ovce se využívaly hlavně na vlnu, s níž se obchodovalo ve velkém, jelikož vlna představovala důležitou surovinu na

---

6] Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA), fond: A 7, Berní priznávací rejstříky, inv. č. 39, posudné z Olomouckého kraje za rok 1620, fol. 7v. Marek VAŘEKA, *Pivovarnictví a pivovar na plumlovském panství v předbělohorské době*, Střední Morava 20, 2005, s. 102–106.

7] MZA, fond F 264, Velkostatek Plumlov, inv. č. 835, urbář 1590, fol. 457r–457v; František MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska. Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v 2. polovině 15. a 1. polovině 16. století*, Praha 1959; Josef VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku*, Praha 1962; Jan AL SAHEB, *Hukvaldské panství před Bílou horou (1553–1619)*, Ostrava 2011; Marek VAŘEKA, *Hospodářské a sociální dějiny raného novověku. Prameny a témata*, in: Aleš Zářický – Petr Kadlec – Michaela Závodná – Milan Hlavačka – Milan Řepa, X. sjezd českých historiků Ostrava 14. – 16. 9. 2011, svazek II., Ostrava – Praha – Brno 2013, s. 43–55.

8] Josef GRULICH, *Venkovan*, in: Václav Bůžek – Petr Král (red.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 166–189; Bronislav CHOCHOLÁČ, *Poddaní na Moravě v 16. a 17. století*, in: Morava v době renesance a reformace, Brno 2001, s. 36–39; Marek VAŘEKA, *Poddanská otázka na moravských pernštejnských panstvích koncem 16. století*, in: Studia juvenilia MMIV–MMV, Ostrava 2006, s. 133–169; Zdeněk PETRÁŇ – Pavel RADOMĚRSKÝ, *Ilustrovaná encyklopedie české, moravské a slezské numismatiky*, Praha 2001, s. 45.

výrobu látky. Teprve až v druhé řadě se zužitkovávalo mléko a naposledy maso. S chovem ovcí se setkáváme překvapivě v nížině, kde bychom je nečekali; naše představa bývá totiž spojena především s chovem ovcí v horských a podhorských oblastech. Jenže právě nížinná panství, jakými bylo Tovačovsko nebo část Plumlovska, byla pro chov ovcí ideální. Vrchnost navíc mohla chovat velká stáda čítající několik tisíc kusů. Po ovcích měly důležitou roli na panských dvorech dojnice, jejichž mléko se využívalo k výrobě sýrů a másla. Ostatní zvířata, jako koně, vepří či drůbež, hrála až druhořadou roli a nebyla páteřními zvířaty.^{9]}

Kromě tří základních panských se na panství nacházely ještě jiné panské podniky, mezi něž je možné počítat mlýny, cihelny, valchy, pily aj. Jejich výnosy ale byly zanedbatelné a neměly rozhodující roli na celkovém ekonomickém výsledku režijního velkostatku. Většina těchto podniků bývala pronajímána za plat nájemcům. S nimi se podepisovala smlouva na rok a nájemci pak museli odvést dohodnuté peníze, v opačném případě došlo k pronájmu jiné osobě.^{10]}

Plumlovské panství nebylo za doby držby Pernštejnů plně rozvinutým režijním velkostatkem, jaké známe z prostředí jižních a severních Čech. Podnikání Pernštejnů jeví prvky zaostalé režijní výroby, která se vůbec nemodernizovala, nereagovala na nové hospodářské trendy, ani neměla chuť zvyšovat produktivitu stávající hospodářské základny. Takové hospodaření bylo odsouzeno k zániku, uvědomíme-li si, že koncem 16. století velká většina panských rodů hospodařila na plně rozvinutém režijním velkostatkem, jehož finanční přínos dosahoval na celkovém zisku z panství minimálně 90%. U Pernštejnů tak vysoké číslo nenajdeme. Na plumlovském panství se režijní výroba podílela na celkovém příjmu panství pouze 56,2%, zbytek (43, 7%) tvořily poddanské platy. Takové panství nemůžeme nazvat plně režijním, šlo pouze o středně rozvinutý režijní velkostatek. Pokud se budeme ptát po příčinách tohoto špatného ekonomického výsledku, budeme je muset hledat přímo u Pernštejnů. Vztah Pernštejnů k vlastnímu panství byl ovlivněn působením na císařském dvoře. Poslední dvě generace moravských Pernštejnů, Vratislav a jeho syn Jan, se zde prakticky neobjevovaly. Veškerou hospodářskou správu přenechaly svým úředníkům, jimž daný stav vyhovoval. Pernštejnům chyběla osobnost mající zájem na přeměně zastaralého režijního hospodaření na moderní režijní velkostatek – daleko více je zajímaly peníze získané z jednotlivých panství dvakrát do roka, tj. na sv. Václava a na sv. Jiří.^{11]}

Přes špatný hospodářský výsledek režijního hospodaření za posledních Pernštejnů zaznamenáváme drobnou snahu o zvrácení situace. Jan z Pernštejna dal patrně na rady úředníka panství (hejtmana) Petra Tarnovského z Tarnůvky a rozhodl se koupit mlýn v Mostkovicích, navíc k němu přikoupil pozemky. Dále se zaměřil na myslejovský dvůr, kde přikoupil další půdu. Lze předpokládat, že dal na radu úředníka a snažil se rozšířit stávající kapacitu panského dvora v Myslejo vicích. Bohužel, snahy o rozšíření panského dvora a koupě mlýna už nezměnily nic na katastrofálním zadlužení Jana z Pernštejna, plumlovského panství a dalších perňštejnských panství.^{12]}

Na plumlovském panství vše vyvrcholilo nástupem mladého Jana z Pernštejna, který byl současníkem Karla z Lichtenštejna. Jan se zajímal hlavně o vojenské řemeslo a správě vlastních panství se nevěnoval. Na samotném Plumlovsku se objevoval dvakrát,

9] Marek VAŘEKA (ed.), *Urbář plumlovského panství z roku 1624*, in: Documenta Liechtensteiniana Series Nova I., Prostějov 2009, s. 66–74.

10] Tamtéž, s. 75–86.

11] MZA, fond F 264, Velkostatek Plumlov, inv. č. 835, urbář z roku 1590. M. VAŘEKA (ed.), *Urbář*, s. 57–88.

12] Tamtéž, fol. 464r–467r.

maximálně třikrát do roka, když si jezdil pro peníze, které ale neinvestoval do rozvoje režijského hospodaření, nýbrž je používal na svá válečná dobrodružství v Nizozemí a Uhrách. Dluhová spirála se roztáčela stále více, až hodnota majetku Jana z Pernštejna nestačila na krytí dluhů, které zanechal. Život Jana z Pernštejna skončil násilnou smrtí roku 1597 u pevnosti Rábu (Győr). Po jeho smrti neměli ručitelé („rukojmí“^{13]}) jednoduchou situaci. Museli se co nejdříve vypořádat s perňštejnskými dluhy, které narostly do obřích rozměrů. Situace zašla tak daleko, že samotné město Prostějov poskytlo Karlovi z Lichtenštejna bezplatný dar na koupi panství ve výši 27.000 zlatých. Karel z Lichtenštejna koupil plumlovské panství v roce 1599 za 222.500 zlatých. Tato částka nebyla samozřejmě zaplacena ihned, ale v několika termínech. Ručitelé za Jana z Pernštejna mohli být spokojeni. Podařilo se jim prodat rozsáhlé panství novému zájemci, který nabídnul velmi vysokou částku. Od roku 1599 až do roku 1945 tak byly osudy panství pevně spojeny s rodem Lichtenštejnů.^{13]}

Karel z Lichtenštejna začal kolem roku 1608 panství stále častěji navštěvovat, když si zvláště oblíbil prostějovský zámek. Předpokládá se, že zde chtěl vytvořit vlastní rezidenci. Tomu nasvědčovalo také vystěhování panských úředníků ze zámku a zřízení tzv. knížecího domu naproti zámku. Dále byla v Prostějově u kostela Povýšení sv. Kříže založena katolická kaple, sloužící pro potřebu katolického dvora prvního lichtenštejnského knížete. Kromě drobné přestavby, již prodělal prostějovský zámek, se Karel pustil do velkých oprav plumlovského zámku. Ten byl od požáru v roce 1586 v troskách a čekal na generální opravu. Bylo přistoupeno nejen k opravě starého perňštejnského zámku, který později začal Karel se svojí manželkou Annou Marií využívat, ale i k vybudování moderního opevnění kolem celého stávajícího objektu.

Jenže plumlovské panství bylo příliš malé pro ambiciózního politika Karlova formátu. Po roce 1608 se Karel začal soustředit na získání vlastního knížectví. Netrvalo dlouho a císař Matyáš mu nabídnul Opavu. Karel se chopil příležitosti a roku 1614 celé opavské knížectví získal, aby pak v roce 1623 následovalo další slezské knížectví – Krnov, čímž Karel velmi posílil své mocenské pozice a stal se dvounásobným suverénem. Držba dvou významných knížectví nicméně neznamenala, že by rezignoval na správu vlastních panství na Moravě, která po roce 1620 rozšířil o konfiskovaná panství. Právě po roce 1620 tak získali Lichtenštejnové rozsáhlou majetkovou základnu.^{14]}

13] Michaela KOKOJANOVÁ, *Katastrofy a svízele přelomu perňštejnské a lichtenštejnské éry v interpretaci prostějovských pamětí (K podílu kronik na řízení obce)*, in: Václav Ledvinka – Jiří Pešek (red.), *Poníženi a odstrčení. Města versus katastrofy*, Praha 1998, s. 217–220; též, *Pernštejnský „zlatý věk“ Prostějova na stránkách pamětní knihy Jana Bělkovského z Ronšova*, in: Petr Vorel (red.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 139–152; též, *Prostějov – genius loci, historický optimismus a tučet bédných let „zlatého věku“*, in: Pocta Josefu Poliškému. Sborník prací moravských historiků k 80. narozeninám univerzitního profesora PhDr. Josefa Poliškého, DrSc., Olomouc 1996, s. 89–94; též, „*Laus tu sitarquefelix! Aufund Ab der Koexistenz zwischen Karl von Liechtenstein und den Prossnitzern*“, in: Marek Vařeka – Aleš Zárický (red.), *Das Fürstenhaus Liechtenstein in der Geschichte der Länder der Böhmischen Krone*, Ostrava – Vaduz 2013, s. 295–310; M. VAŘEKA, *Jan z Pernštejna*, s. 243–248.

14] Arthur STÖGMANN, *Die Konfessionalisierung im niederösterreichischen Weinviertel. Methoden, Erfolge, Widerstände*, Saarbrücken 2010; též, *Karel z Lichtenštejna, Albrecht z Valdštejna a převratné změny v Čechách po bitvě na Bílé hoře (1620–1627)*, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (red.), *Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae?*, Praha 2007, s. 295–303; též, *Hindernisse und Widerstände bei der Durchführung der Gegenreformation in niederösterreichischen und mährischen Herrschaften Gundakers von Liechtenstein*, in: M. Vařeka – A. Zárický, *Das Fürstenhaus Liechtenstein*, s. 235–246.

Nové hospodářské trendy na plumlovském panství

Změna v dosavadní držbě plumlovského panství se odrazila prakticky hned počátkem roku 1600, když se Karel pustil do hospodářské proměny panství. Nejtěživějším problémem jeho dominia byly vysoké splátky pernstejnského dluhu, které se řešily až do roku 1612. Bylo zapotřebí, aby peníze, které Karel zaplatil za plumlovské panství, plynuly na umoření mimořádného pernstejnského dluhu. Jak můžeme soudit, úhrada kupní ceny za plumlovské panství ve výši 222.500 zlatých nebyla okamžitá. Ihned po podepsání kupní smlouvy dostal Karel od města zmíněný dar ve výši 27.000 zlatých a tato částka okamžitě putovala na umoření kupní ceny za Plumlov. Potom následovaly další částky, a to až do vyplacení celého obnosu. Vzhledem k tak vysoké sumě se předpokládá, že definitivní splacení proběhlo až v roce 1612.

Po nástupu nové vrchnosti se začaly poměry na panství pozvolna měnit. Změna přirozeně nepřišla ihned, ale postupně, a ani mladý Karel z Lichtenštejna se neusídlil na plumlovském panství obratem. K jeho dosavadní držbě náležela na Moravě panství Lednice, Úsov a Černá Hora, hlavní rodové sídlo se pak nacházelo v Dolních Rakousích, ve Valticích. Mohlo by se tedy zdát, že Karlova majetková základna byla na konci 16. století dostatečná. Navíc jeho dva bratři drželi zbylé statky v Rakousích – Hohenau, Wilfersdorf, Mistelbach – a na Moravě Bučovice a Pozořice. Jenže Karel neuvažoval tímto směrem. O možném prodeji rozsáhlého plumlovského panství se na Moravě dlouho mluvilo již od počátku 90. let 16. století, kdy začaly dluhy mladého Jana z Pernštejna přerůstat. Samotné dominium mělo ekonomický potenciál, který se dal vhodnými prostředky zvýšit, a tak novému majiteli mohlo panství přinášet slušné zisky. To vše si nechal Karel z Lichtenštejna od svých přátel jak z panského, tak i z rytířského stavu zjistit. Zájemců o plumlovské panství bylo přirozeně více, ale pouze jeden byl ochoten zaplatit vysokou cenu 222.500 zlatých. Pro koupi panství hovořila také majetková strategie Karla z Lichtenštejna, která počítala s rozšířením rodové mocenské základny po větší části Moravy. Strategická poloha uprostřed markrabství přitom zapadala do této Lichtenštejnovy strategie. Na sever od plumlovského panství se nachází Olomouc, kde Karel získal dům po Boskovicích, a dále na sever od Olomouce se rozkládalo panství Úsov s poddanským městem Litovel, jež Karel nedávno vyženil (svatba proběhla někdy mezi léty 1592–1596). Koupě dominia Plumlov 21. dubna 1599 na střední Moravě vhodně zapadala do celkového rámce Karlovy expanzivní politiky, stal se tím držitelem jednoho z největších moravských panství.^{15]}

Hned po převzetí plumlovského dominia se pustil nový majitel do celkové ekonomické přestavby a zadal jednoznačný příkaz svým úředníkům, aby se zvýšily zisky z panství ve všech odvětvích režijní výroby. Nejprve šlo o dva klasické podniky hospodaření – o rybníkářství a o pivovarnictví. Rybníkářství mělo na plumlovském panství dlouholetou tradici sahající do konce 15. století, ačkoli tento region nepředstavoval nijak velkou rybníkářskou oblast, na rozdíl od sousedního Tovačovska. Proto bylo rozhodnuto zrušit tu málo využívané rybníky. V roce 1607 se kapacita rybníků na plumlovském panství rovnala 1020 kopám ryb. V následujících letech vzrostla až na 1290 kop ryb (v roce 1618). To naznačuje, že byly zrušeny nejprve malé plodové rybníky a teprve později se začalo s rozšiřováním kapacity velkých výtažných rybníků. Z rybníků se ročně lovalo 400 až 500 kop ryb. Podle

15] Michaela KOKOJANOVÁ, *Poslední jednání Prostějova rezidenčního aneb Prostějov a „panská láska“ Karla z Lichtenštejna*, Zpravodaj muzea Prostějovska v Prostějově 1, 1999, s. 1–16; táž, *Byli – nebyli Prostějováci časů rezidenčních?*, in: Michaela Kokojanová (red.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*, Prostějov 1997, s. 543–558; Léon KARNÝ, *K poslednímu prodeji Prostějova*, in: *Drobné poznámky k dějinám Prostějova*, Prostějov 1999, s. 37.

ceny za jednu kopu ve výši 3,5 zlatých se hrubý zisk z rybníkářství mohl pohybovat někde mezi 1400 až 1750 zlatými. Rybníkářství tedy nepatřilo mezi hlavní odvětví lichtenštejnské ekonomiky, mnohem lépe na tom bylo pivovarnictví, předmět pojednání následujících řádků.^{16]}

Pivovary se na počátku 16. století staly skutečnými tahouny šlechtického velkostatku, než se později těžiště přesunulo na panské dvory. Některá panství stagnovala a ustrnula právě na oněch dvou základních panských podnicích, tedy pivovarech a rybnících, což byl i případ plumlovského velkostatku. Pernštejnové jim věnovali velkou pozornost, ale kapacita panského pivovaru v jejich éře nebyla plně využita. Úředníci plumlovského panství se pak za vlády Lichtenštejna snažili zkvalitnit odbytové možnosti pivovaru a pivovar začal dodávat pivo prakticky do všech vesnických krčem. Karel z Lichtenštejna zabezpečil odbyt pro plumlovský produkt tím, že pokud chtěl krčmář čepovat jiné pivo než domácí, musel zaplatit zvýšenou daň. Asi v roce 1608 nebo 1609 se Karel pustil do přebudování pivovaru a již v roce 1610 byla výstavba dokončena. Pivovarská budova na svých štítech dodnes nese erb novopečeného knížete. Díky zvýšení kapacity pivovaru a zvětšení vlastního výrobního procesu se středně velký perňštejnský pivovar proměnil za vlády Karla z Lichtenštejna ve třetí největší pivovar na Moravě. Před rokem 1590 produkoval asi 1376 beček, po reorganizaci výroby se produktivita vyšplhala na 3300 beček, z nichž byl hrubý zisk 9966 zlatých a 20 krejcarů.^{17]}

Nejmodernějším odvětvím v rámci režijní výroby byly panské dvory, s mimořádnou oblibou zakládán ve 30. a 40. letech 16. století. Strategie Pernštejnů v tomto směru spočívala ve vybudování několika dvorů, z nichž nebyl ani jeden hlavní, ale všechny měly zhruba stejnou velikost. Po nástupu Lichtenštejnů se situace ve dvorové výrobě zcela změnila. Prakticky bezprostředně po roce 1599 bylo založeno pět nových dvorů a na panství tak byla vytvořena rozsáhlá síť panských provozoven, které byly schopny krýt kapacitu poptávky od poddaných. Jakým způsobem vytvářel Karel z Lichtenštejna nové panské dvory? Začal intenzivněji využívat vrchnostenskou půdu a navíc začal skupovat pozemky s dobrou půdní bonitou. Tím pověřil úředníky panství, kteří mapovali jednotlivé lokality. Na základě předběžného zmapování se poté rozhodl, zda půdu koupí, nebo zda ji smění za pole horší kvality. Zaznamenáváme několik případů, kdy byla získána kvalitní půda. V samotném Prostějově si Karel nechal zjistit, kolik by se dalo vydělat na vysetí pšenice u zamýšlených pozemků. Náklady na koupi nových pozemků vycházely na 578 zlatých a mohlo se na nich vysít pšenice ve výši 928 zlatých. Z toho jednoznačně vyplývá, že koupě nových pozemků byla pro Karla výhodná. Dále nacházíme případ směny pozemků mezi Karlem z Lichtenštejna a rytířem Zikmundem Onšem, když 10.368 sáhů půdy ve Smržicích bylo směněno za 9.072 sáhů půdy ve Vrahovicích (v obou vesnicích je kvalita půdy stejná, jde o bonitu I. kategorie). Dále skupil čtvrt lánu půdy ve Slatinicích od zadluženého sedláka. Díky těmto nákupům, směnám a nátlakovým koupím získal Karel na plumlovském panství dostatek panské půdy, již pak využil při zakládání jednotlivých panských dvorů. Zvětšením kapacity panských dvorů se podařilo rozšířit rostlinnou výrobu, zejména pěstování pšenice. Ta byla hlavní surovinou pro výrobu piva. Režijní velkostatek se tímto způsobem stával zároveň soběstačnějším, protože již nemusel kupovat tak velké objemy pšenice od poddaných.^{18]}

16] MZA, fond F 264, inv. č. 836, urbář z roku 1618, fol. 9r–11r. Tamtéž, inv. č. 837, urbář z roku 1607, fol. 7r, 23r. Jan KÜHNDEL, *Starobylé rybníkářství na Prostějovsku*, Věstník mládeže župy olomoucké 2, 1904, s. 5–7.

17] MZA, fond F 264, inv. č. 837, urbář z roku 1607, fol. 7r; MZA, fond F 264, inv. č. 836, fol. 10r.

18] MZA, fond F 130, Lichtenštejnská dvorní kancelář /1492/ – 1926, kart. 7, Starší oddělení, Trosky karolinské registratury, fol. 1r–31v.

V rámci modernizace panských dvorů došlo současně ke změně ve stávajícím složení chovaných zvířat. Za pernštejnské éry byly chovány hlavně krávy pro mléko a mléčné produkty, další druhy zvířat byly na panství zastoupeny jen minimálně. Předpokládáme několik párů koní pro vrchnostenskou potřebu, i když většina zemědělské práce byla kryta potažní robotou poddaných. Kromě koní se na statcích choval ještě vepřový dobytek. Avšak přesně rekonstruovat počty tohoto dobytka z pernštejnského období nedokážme. Zapomenout ovšem nesmíme ani na drůbež, kterou využívala pro svoji potřebu jak vrchnost, tak šafář a čeledí.^{19]}

Pro nástup Karla z Lichtenštejna je charakteristická nová progresivita, jež se projevila v druhové pestrosti chovaného dobytka. Byly zvýšeny počty hovězího dobytka. Jednalo se zejména o krávy. Z nich plynul hlavní výnos v produkci mléka a následných dalších potravin vyráběných z mléka, jako je máslo nebo sýr. Odbyt byl zajištěn mezi poddanými. Plumlovské panství mělo velký potenciál díky své lidnatosti, pohybující se mezi 1403 až 1926 osedlými, což mohlo představovat snad až 14.000 jedinců. Novinkou zavedenou do chovu na plumlovském panství byly ovce, které tu objevujeme až po roce 1599. S chovem se začalo postupně: v roce 1607 zaznamenáváme 2200 ovcí, roku 1618 šlo o 3 300 kusů. Vidíme tedy, že počet ovcí se zvyšoval, což souviselo s výhodností jejich chovu. Hlavní komoditou, kterou ovce dávaly, byla vlna, z níž se vyrábělo oblečení. Až ve druhém sledu se využívalo jejich mléko a nakonec maso.^{20]}

V oblasti režijního hospodářství se Karlovi z Lichtenštejna podařilo zvýšit podíl v rámci celého panství na 80% z celkového výnosu plumlovského dominia. Bohužel nemůžeme přesně rekonstruovat celkové výnosy z panských dvorů, pouze oblasti pivovarnictví, rybníkářství a další panské podniky mimo dvorovou část. Z režijní části byl v roce 1618 čistý výnos z panství (bez dvorové výroby) 14.669 zlatých.^{21]}

Charles I. Prince of Liechtenstein's economic strategy at Plumlov manor

Summary

Charles I. Prince of Liechtenstein is indisputably crucial for our history. However, we became curious in his economic strategy at its own manor and development of the manor. He bought the Plumlov manor in 1599 for 222.500 Ft. which he obtained through his marriage with Anna Maria Černohorská of Boskovice. In addition, he was helped by the citizens of Prostějov.

Charles I. Prince of Liechtenstein decided to build his own vast domain based on original Lichtenstein manors in Lednice and Valtice. Later, it was even expanded due to the inheritance after Jan Šembera of Boskovice. The manors Úsov and Černá Hora assisted to the development of its own economic potential of future prince Charles. At the very end of the 16th century, he agreed with purchasing of the Plumlov manor. It had strategic position in central Moravia, not far from Olomouc. The Plumlov manor was economic unit, which did not fulfil its economic potential under the rule of dynasty of Pernštejn. Therefore the new owner of the manor, Charles I. Prince of Liechtenstein, decided to invest in increasing of efficiency of the Plumlov manor. He managed to focus on manor part of overhead

19] MZA, fond F 264, inv. č. 837 a 836.

20] MZA, fond F 264, inv. č. 837, fol. 5v–6r; MZA, fond F 264, inv. č. 836, fol. 32v.

21] M. VAŘEKA (ed.), *Urbář*, s. 88.

manor farm estate. He increased the number of manors from three to eight, which highly influenced rise in economic capacity of the Plumlov manor.

Apart from the manor economy, Charles I. Prince of Liechtenstein concentrated also on other functions of the manor, for example beer industry and fish farming. As for the beer industry, volume of beer produced increased and the sale became smoother. This also affected fish farming, where appeared resellers who were able to buy fish for cash immediately after fishing out. It was no longer necessary to wait for subjects of the manor and their sales, which were unstable.

By modernization of the manor economy, Prince Charles I. managed to rebuild non-working manor farm estate Plumlov into economically developed unit, which was able to compete with developed manors owned by lords of Rožmberk.